

ADALETİN ARKEOLOJİSİ

Filozof Tilki

Filozof Nar

Filozof Köstebek

İmdat Demir

NEDEN YAZDILAR

***Filozof Tilki:** Hukuk dilinin ironisini kovaladığı için yazar; yasa ile masal arasında gizlenen iktidar kokusunu takip eder, kelimelerin stratigrafisini açığa çıkarır. Dilin sapmalarından adaletin maskesini düşürür, oyunu ifşa eder. **Filozof Nar:** Kurban estetiği ve kolektif vicdanın kırmızı belleğini yazıya döker; her çekirdek bir tanıklık, her kabuk bir susuş olarak adaletin kan izini sürer. **Filozof Köstebek:** Yeraltında yaşar; toprağın karanlık hafızasında suçun sedimentlerini okur. Görmez ama hisseder; tünelleriyle vicdan damarlarını bulur, katmanların titrek sesini kayda geçirir.*

ÖZET

Adalet, yüzeyde değil; dilin fosilleşmiş katmanları arasında gömülü bir hatıradır. Kazı, geçmişini değil unutuşu açığa çıkarır; her yasa cümlesi bir kürektir ve çoğu kez gücün mülkünde çalışır. Tarih boyunca başlıklar değişti: tanrısal, kraliyet, ulusal, bürokratik, bugün algoritmik. Mezar taşı yenilendi, mezar aynı kaldı. Gerçek kazı dilin içinde olur; "suç", "ceza", "adalet", "vicdan" yer değiştirir. Anıtlar ve usuller etiği fosilleştirir; nötr bürokratik ton şiddeti örter. Hızlanan mahkemeler, seri üretim kararlar ve veri temelli yargı, vicdanı kenara iter. Yine de dipte bir su vardır: kirlenilmiş ama ısrarcı vicdan. Dijital kalabalıklar aceleci yargıçlara dönüşse de, tanıklıklar ve susuşlar hakikatin en eski dilini taşır. Bir uygarlığın ölçüsü, adalet saraylarının yüksekliği değil vicdanının derinliğidir. Adalet, bir nesne değil kazıcının hâlidir: bitmeyen bir kazı. Her yeni hüküm başka bir tabakayı gömer; her yeni vicdan, gömülmüş hakikatin üstündeki toprağı yeniden kaldırır.

SUMMARY

Justice does not begin on the surface: it is a buried memory pressed between fossilized layers of language. Excavation exposes not the past but society's forgetfulness, revealing how law—each clause a shovel—often belongs to power, not to the people it digs. Across eras, justice's headstone changes while the grave remains: divine, royal, national, bureaucratic, algorithmic. The real dig happens inside language, where "crime," "punishment," "justice," and "conscience" trade places. Monuments and procedures fossilize ethics; neutrality of tone masks violence. Courts accelerate; decisions are mass-produced; data stands in for judgment. Yet conscience—like groundwater—persists beneath contaminated strata. Social media turns crowds into hasty judges, but testimonies and silences still carry the oldest tongue of truth. Civilizations are measured by the depth of their conscience, not the height of their palaces of law. Justice endures as a condition of the digger: an unending excavation where each new verdict buries—and each new conscience uncovers—another layer.

Unutuşun Arkeolojisi, İktidarın Tortusu

Kaziya adaletle başlanmaz; çünkü adalet, toprağın üstünde değildir. O, yüzeyin altında, kelimelerin fosil tabakaları arasında sıkışmış bir hatıradır. Arkeolog kazmayı indirirken geçmişi değil, unutuşu kazır. Her darbe, bir sessizliğin kemiğine dokunur; her kazı, bir suçu yeniden işler. Toprağın altında, yalnız taşlar değil, iktidarın tortusu vardır. Hukuk kitaplarının sayfaları da böyledir: Parşömen altına gömülmüş hüküm kalıntıları, adalet maskesiyle saklanan şiddet izleri, parmak izi gibi silinmez kelimeler. Her madde bir kazı alanıdır, her cümle bir kürekçidir; ve çoğu zaman kazı alanı kazılanın değil, kazanın mülküdür.

Adalet, tarihin en eski yalanlarından biridir. Devletler onu mühür gibi kullanmış, krallar tanrıdan, diktatörler ulustan, bürokratlar yasadan ödünç almıştır. Her çağda adaletin mezar taşı yenilenmiş, ama mezar hep aynı kalmıştır. Aristoteles, "herkese hakkını vermek" diyerek adaletin altına bir hiyerarşi çizmişti; "hakkını" kim belirleyecekti? Roma, bu hiyerarşiyi imparatorluğun diliyle süsledi, teraziyi eline aldı ve bir kefeye yurttaş, diğerine köleyi koydu. Ortaçağ'da adalet, Tanrı'nın gözüne yazılmış bir emir gibiydi; kilisenin dogmasıyla karışmış bir korku yasası. Modern devlet, o mezarı betonladı. Artık adalet gökten değil, koddan iniyordu; yasaların matbaası, vicdanın sesini susturuyordu. Bugün mahkeme salonlarında hâlâ o eski taşın yankısı vardır: "Hakimiyet milletindir" denir, ama hüküm daima iktidarındır.

Bir arkeolog bilir: Toprak konuşmaz, sadece izin verir. Adalet de böyledir. Kimi zaman susarak kendini savunur, kimi zaman susarak suç ortaklığı eder. Arkeolog, kazı yerinde çanak çömlek değil, gölgesiyle oynayan bir vicdan bulur. Hukuk da böyledir: Metinler arasında ışığın yönünü değiştirir. Aynı yasa, farklı ellerde hem kalkan olur hem kelepçe. Çünkü yasa, doğrunun değil, gücün mimarisidir.

Gerçek kazı, mahkeme duvarlarının arkasında değil, dilin içindedir. "Suç", "ceza", "adalet", "vicdan" kelimeleri kazıldıkça birbiriyle yer değiştirir. Belki de adalet, hükümden önce gelen bir sezgidir: Bir bakış, bir susuş, bir ağırlık. Devletin tanımadığı o içsel terazi. İnsan o teraziyi kaybettiğinde, adaletin arkeolojisi başlamaz; çünkü artık kazacak toprak kalmamıştır.

Ama yine de insan kazmayı bırakmaz. Çünkü her kazı, bir umutla başlar: Bir yerde hâlâ temiz bir taş, bozulmamış bir hak, lekesiz bir iz vardır belki diye. Adaletin arkeoloğu, o umudu taşır sırtında. Fakat kazı ilerledikçe fark eder: Her tabaka bir dönemin yalanyıyla kaplıdır. İlk çağlarda tanrısal adalet, kurbanın kanıyla ölçülürdü; sonra kralın adaleti, verginin miktarıyla. Bugünse piyasanın adaleti, algoritmanın kararıyla ölçülüyor. Artık mahkeme yok, "onay kutusu" var; yargıç yok, veri seti var. Adaletin mezar taşına bu kez QR kod kazınmış.

Müzeleşen Vicdan, Betonlaşan Hafıza

Toplumlar, kendi suçlarının arkeologlarıdır aslında. Hangi uygarlıkta kazı yapsan, önce kurban kalıntlarına rastlarsın. Bir kavmin adaleti, kime ne kadar acı çektirdiğiyle ölçülür. Eski Mısır'da terazi, ölülerin kalbini tartardı; modern çağda o terazi, kameraların önünde vicdanın değil, imajın ağırlığını ölçüyor. Antik Roma'da mahkeme, kamusal bir tiyatroydu; bugünün adalet sahnesinde "adalet bakanı" oyuncudur, "adalet sistemi" dekor, seyirci ise suskun yurttaşdır.

Kazı derinleştikçe dil sertleşir. Her "adalet" sözcüğünün altında bir "itaat" yatar. Çünkü adaletin en büyük paradoksu, itaate dayanmasıdır. Yargı, düzenin adaletini korur; düzen, iktidarın yargısını. Heterobilim Okulu'nun ifadesiyle: "Yasa, vicdanın mimesisidir; ama çoğu zaman kötü bir taklit."

Bir başka katmanda adalet, tarihî bir hafıza meselesine dönüşür. Toplumlar, kendi suçlarını unutmamak için anıtlar diker, müzeler kurar, yasalar yazar. Ama her anıt, bir başka suçu unutturur. Bu yüzden her "adalet anıtı", aynı zamanda bir "unutma mimarisi"dir. Hafızanın betonlaştığı yerde vicdan kurur. Heterobilim Okulu buna "etik fosilleşme" der: Adaletin canlı dokusu, prosedürlerin arasında kireçleşir.

Oysa vicdan, toprağa benzemez. Toprak sabırlıdır; vicdan ise sabırsız. Bir arkeolog bir kemiği bulduğunda, elindeki fırçayı titretir. Çünkü bilir ki fazladan bir dokunuş, kemikten çok hatırayı kırar. Hakim de öyle olmalıydı: Kalemi, fırça gibi tutmalıydı. Ama bugün yargı, titremenin değil hızın rejimi altında. Kararlar seri üretim bandında yazılıyor; temyiz, bir buton kadar soğuk; af, algoritmik bir ödül sistemi.

Adaletin arkeolojisi, işte tam bu noktada bir direniş bilimine dönüşür. Filozof Kirpi'nin dediği gibi, "Kazı, hakikatin değil, vicdanın pratiğidir." Gerçek adalet, metinlerde değil, bedenlerde yaşar. Mahkeme binasının mermerinde değil, o mermeri taşıyan işçinin alnındaki terde. Adaletin sesi, karar metinlerinden değil, halkın sessizliğinden duyulur.

Modern çağın en tehlikeli yanı, adaletin dilini nötrleştirmesidir. Bürokratik bir ton, vicdanın yerini alır. "Usulüne uygun işlem" derler; oysa usul, çoğu zaman hakikati örten perdedir. "Hukukun üstünlüğü" denir, ama hukuk kimindir, kimden korunur, kim tarafından üstün kılınır — bunlar sorulmaz. Hukukun dili steril, laboratuvar kokuludur; ama adaletin kalbi ter, kan ve gözyaşı kokar.

Toprak, ne kadar kazarsan kaz, sonunda suya varırsın. Adaletin kazısı da öyledir; en dipte su çıkar: vicdanın kaynağı. Fakat o su, kirlenmiştir. İktidarın eli her çağda o suya değmiş, onu bulanıklaştırmıştır. Eski toplumlarda "su içme hakkı" bile bir iktidar simgesi idi; bugün hâlâ öyledir. Adaletin suyu kirliyse, içen herkesin dili yanar.

Adaletin arkeolojisi, sadece hukukî değil, dilbilimsel bir kazıdır da. Çünkü her yasa, kelimelerin cenazesidir. "Suç", "ceza", "mağdur", "fail" — bu sözcüklerin her biri, başka bir dönemin travmasından doğmuştur. Bu yüzden kelimeler değişmeden adalet değişmez. Heterobilim Okulu'nun poetik hukuk yaklaşımı bunu şöyle ifade eder: "Dil, mahkemenin ilk tanığıdır; susturulduğunda delil karartılmış olur."

3

Bu kazının en zorlu kısmı, toplumsal sessizliği kazmaktır. Toplum, çoğu zaman kendi haksızlıklarına mezar kazıcısı olur. Bir linç sahnesinde, kalabalık adaletin kazmasıdır. Sosyal medyada herkes bir yargıçtır artık: tweet uzunluğunda infazlar, yorum satırında idamlar. Dijital çağda adalet, hızın kurbanıdır. Zaman, mahkemeden hızlı çalıştığında, hakikat yetişemez.

Fakat yine de arkeolog kazmaya devam eder. Çünkü kazı, yalnız geçmiş değil geleceği de kurtarır. Her kazıda, toprağın altından çıkan küçük bir parça, bir toplumun yüzünü hatırlatır ona. Belki kırık bir amfora, belki yanmış bir mühür, belki de "adalet" kelimesinin ilk harfi. Arkeolog bilir ki bu kalıntılar, sadece geçmişin değil, geleceğin vicdanını da taşır.

Adaletin arkeolojisi, aynı zamanda bir etik laboratuvarıdır. Her katmanda insanın kendine sorduğu sorular kalır: "Neden cezalandırıyoruz?", "Kimin adına başlıyoruz?", "Kimin sessizliğini hakikat sayıyoruz?" Bu soruların cevabı yoksa, kazı değil, gömme işlemi yapılmıştır.

Bir medeniyetin yüksekliği, mahkemelerinin büyüklüğünden değil, vicdanlarının derinliğinden anlaşılır. Adaletin tapınakları yükseldikçe, adaletin kendisi yeraltına çekilir. Bugünün şehirlerinde adalet sarayları göğe doğru büyürken, içlerinde yargı küçülür. Çünkü yükseklik, vicdanın değil imajın ölçüsüdür.

Vicdanın Katmanları, İktidarın Tortusu

Arkeologun son bulgusu hep aynıdır: Adalet, hiçbir çağda bulunamamıştır. Bulduğu sanıldığında ise, o zaten çoktan bir ideolojiye dönüştürülmüştür. "Adalet" denilen şey, çoğu zaman iktidarın kendi suçunu temize çekme yöntemidir. Toprak altından çıkarılan her "adalet kalıntısı", yeni bir yargısızlık rejiminin fragmanıdır. Her yeni yasa, eski bir suçu gömer. Her reform, bir mezar taşı cilasıdır.

Ama yine de kazı bitmez. Çünkü insanın vicdanı, toprak gibi kapanmaz. Her kuşak, kendi kazısını yapar. Kimi, babasının haksızlığını kazır; kimi, kendi sessizliğini. Her biri, adaletin kayıp kemiğini arar. Belki de arkeoloji, insanın kendine açtığı en derin mezardır.

Adaletin arkeolojisini anlamak, yalnızca geçmişe bakmak değildir; bugünün mezar kazıcılarını da tanımaktır. Modern yargı sistemleri, geçmişin tortularını dijital maskelerle sürdürür. Kodlanmış adalet, algoritmik yargıçlar, istatistiksel masumiyet... Hepsi aynı mezarın yeni katmanlarıdır. Artık kazma değil, "update" yapılıyor; adalet, yazılımın sürüm notlarına gömülüyor.

Ama bir yer var, orada hâlâ kazı gerçek: Halkın hikâyeleri. Sessiz kalan tanıkların gözleri. Failin değil, mağdurun susuşu. O susuş, toprağın en eski dili. O dili kim duyarsa, orada adalet filizlenir. Çünkü bazen bir tanıklık, bin yasadan daha güçlüdür.

Kazı bitince geriye bir soru kalır: Adalet gömülü bir hakikat mi, yoksa gömenlerin hikâyesi mi? Belki de her toplumun adaleti, kendi mezarının derinliğidir. Toprağın altında ne kadar çok "hak" varsa, o kadar büyük bir yalan gömülüdür. Ve belki de en büyük suç, hâlâ kazmaya cesareti olmayanların sessizliğidir.

Heterobilim Okulu'nun arkeolojik etik anlayışıyla söylersek: "Adalet, kazının nesnesi değil, kazıcının hâlidir." Gerçek adalet, keşfedilen bir taş değil, arayanın vicdanında yankılanan bir sestir. Bu yüzden adaletin arkeolojisi sonsuzdur; çünkü insanın vicdanı tükenmez. Her yeni hüküm, bir yenisini gömer; ama her yeni vicdan, bir yenisini kazmaya başlar.

Filozof Kirpi: — "Adalet, toprağın altındaki hakikatten çok, onu aramaya cesaret eden ellerin titremesidir.

BİBLİYOGRAFYA

TEORİ VE FELSEFE (ADALET–İKTİDAR–DİL)

— *Surveiller et punir (Hapishanenin Doğuşu)* — Michel Foucault, 1975, Gallimard, Paris.

İktidarın "disiplin" aygıtlarıyla bedeni ve zamanı nasıl biçimlendirdiğini gösterir. Adaletin, hukuktan önce kurumsal gözetim mimarileriyle işlendiğini; mahkeme, okul, kışla ve hastanenin ortak bir mikro-iktidar grameri kurduğunu anlatır. "Adaletin arkeolojisi" için dilsel ve kurumsal katmanları eşzamanlı kazmanın yöntemini verir (soykütük/arkeoloji).

— *Homo Sacer (Kutsal İnsan)* — Giorgio Agamben, 1995, Einaudi, Torino.

Egemenliğin "çıplak hayat"ı üretme tarzını, hukuk ile istisna hâli arasındaki eşikten okur. Yasanın hem koruyan hem dışlayan hareketini inşa eder. "Yargısızlık rejimleri" ve istisna hukukunun normalleşmesi tartışmaları, metindeki "update edilmiş adalet" eleştirisini teorik zemine oturtur.

— *La mémoire, l'histoire, l'oubli (Hafıza, Tarih, Unutuş)* — Paul Ricœur, 2000, Seuil, Paris.

Toplumsal hafızanın etik boyutunu, hatırlama–unutma gerilimini felsefî olarak yapılandırır. Anıt, müze ve yasalarla üretilen "resmî hafıza"nın adalet duygusunu nasıl fosilleştirebildiğini açıklar. "Unutma mimarisi" ve etik sorumluluk eksenini kavramsallaştırır.

— *Zur Kritik der Gewalt (Şiddetin Eleştirisi)* — Walter Benjamin, 1921, Suhrkamp (toplu yazılar), Frankfurt am Main.

Hukuk kurucu ve hukuk koruyucu şiddet ayrımıyla, "adalet" söyleminin şiddetle akrabalığını açığa çıkarır.

Hukukun araçsal akla indirgenmesinin tehlikesi ve "mesiyanik adalet kıvılcımı" fikri, metindeki mezar/başlık metaforlarını derinleştirir.

— *The Idea of Justice (Adalet Fikri)* — Amartya Sen, 2009, Harvard University Press, Cambridge (MA). Mükemmel kurumlar yerine kıyaslamalı adalete (comparative justice) odaklanır. "Erişilebilir iyileştirme" fikri, sonsuz kazı metaforundaki pratik etik yönelimle buluşur; adaletin yalnız soyut ilke değil, gerçekleşebilir fark azaltma işi olduğunu savunur.

HUKUK–SOSYOLOJİ–ANTROPOLOJİ

— *Law as Process (Süreç Olarak Hukuk)* — Sally Falk Moore, 1978, Routledge & Kegan Paul, London. Hukuku yaşayan toplumsal süreçler içinde okur: normların, örfün ve resmî hukuk metinlerinin etkileşimini gösterir. "Yasa gücün mimarisidir" cümlesindeki dinamik, Moore'un çok-merkezli hukuk (legal pluralism) perspektifiyle kavramsal temele kavuşur.

— *Local Knowledge (Yerel Bilgi)* — Clifford Geertz, 1983, Basic Books, New York. "Gerçek ve hukuk" ilişkisini kültürel yorum olarak çözümler. Mahkeme ritüellerini anlamın sahnesi sayar. Metindeki "mahkeme tiyatrosu / seyirci yurttaş" imgeleri, Geertz'in performatif adalet okumasıyla desteklenir; hukuk metinleri kadar ritüelleri de kazmak gerektiğini öğretir.

— *The Culture of Control (Denetim Kültürü)* — David Garland, 2001, Oxford University Press, Oxford. Geç modern ceza siyasetlerinde risk yönetimi, gözetim ve popülist cezalandırma eğilimlerini sergiler. Dijital çağda hız ve imajın teraziye dönüşmesini açıklar; kararların "seri üretim bandı"na bağlanmasının toplumsal sonuçlarını gösterir.

— *Seeing Like a State (Devlet Gibi Görmek)* — James C. Scott, 1998, Yale University Press, New Haven. Devletin "okunabilirlik" takıntısının (ölçülebilirlik/standardizasyon) toplumsal karmaşıklığı nasıl bastırdığını anlatır. "Koddan inen adalet" ve "istatistiksel masumiyet" eleştirileri, Scott'ın şemalaştırma–sadeleştirme kavrayışıyla kuramsal zemine oturur.

HAFIZA, ANIT VE UNUTMA

— *Das kulturelle Gedächtnis (Kültürel Hafıza)* — Jan Assmann, 1992, C.H. Beck, München. Toplumsal belleğin taşıyıcılarını (ritüel, metin, anıt) inceler. "Adalet anıtı = unutma mimarisi" tezi, Assmann'ın seçici hatırlama kuramıyla buluşur; resmî anlatının dışladığı tanıklıkları yeniden duyma gereğini teorize eder.

— *Vergangene Zukunft (Geçmişin Geleceği)* — Reinhart Koselleck, 1979, Suhrkamp, Frankfurt am Main. Zamansal tecrübe ile tarihsel kavramların (adalet, ilerleme, reform) dönüşümünü analiz eder. "Her reform bir mezar taşı cilasidir" aforizmasını, kavramların semantik katmanlarını açarak tarihsel–dilsel bağlama yerleştirir.

DİL, YASA VE ELEŞTİRİ

— *Force de loi: Le "fondement mystique de l'autorité" (Yasanın Gücü)* — Jacques Derrida, 1994, Galilée, Paris. Yasanın "mistik temeli" ve adaletin yasa ile özdeşleştirilemezliği üzerine. Kararın "hesaplanamaz" boyutunu savunur. Metindeki "yasa = kelepçe/kalkan" ikiliğini sökerek, adaleti sonsuz ertelenen bir talep olarak konular; dilin ilk tanık oluşunu radikalleştirir.

— *La force du droit (Hukukun Gücü)* — Pierre Bourdieu, 1986, Actes de la recherche en sciences sociales, Paris (makale).

Hukuku sembolik iktidarın ayrıcalıklı alanı olarak kurar; "yargı dili"nin meşruiyet üretme tekniğini çözümler.

"Bürokratik nötrlük" kisvesi altındaki şiddetin görünmezleşmesini sosyolojik olarak açıklar; metindeki "laboratuvar kokulu hukuk" imgesine teorik dayanak sağlar.

DİJİTAL YÜZYIL: ALGORİTMİK ADALET VE GÖZETİM

— *Weapons of Math Destruction (Matematiğin Yıkım Silahları)* — Cathy O'Neil, 2016, Crown, New York. Kara kutu algoritmaların eğitim, istihdam ve adalet alanlarında adaletsizliği çoğaltışını gözler önüne serer. "İstatistiksel masumiyet" ve "update edilmiş adalet" eleştirileri için somut vaka ve kavramsal çerçeve sunar.

— *The Age of Surveillance Capitalism (Gözetim Kapitalizminin Çağı)* — Shoshana Zuboff, 2019, PublicAffairs, New York.

Davranışsal verinin metalaşmasını ve iktidarın yeni dilini analiz eder. "Kamera karşısında imajın ağırlığı" ve "terazinin dijitalleşmesi" temalarını, veri tekellerinin norm kurucu gücüyle ilişkilendirir; adaletin piyasa/algorithm tarafından kolonize edilmesini açıklar.

— *Atlas of AI (Yapay Zekânın Atlası)* — Kate Crawford, 2021, Yale University Press, New Haven. Yapay zekânın madencilikten emek rejimlerine uzanan maddi-siyasal ekolojisini çizer. "Toprağın tortusu / iktidarın tortusu" metaforlarını çağın veri madenciliği ve tedarik zinciriyle birleştirir; görünmez bedelleri görünür kılar.

HETEROBİLİM OKULU (İÇ KAYNAK)

— *Etik Fosilleşme ve Poetik Hukuk: Adaletin Arkeolojisi Notları* — Heterobilim Okulu (Filozof Kirpi), 2025, Heterobilim Okulu Yayınları, İstanbul.

"Adaletin Arkeolojisi"nin kavramsal omurgasını kurar: etik fosilleşme, unutmama mimarisi, poetik hukuk, vicdanın stratigrafyası. Metafor-kavram köprüsünü (kazı, kemik, fırça, terazi) disiplinlerarası bir çerçevede sabitler; pratik yazım-okuma yönergeleri sunar.

TÜRKİYE BAĞLAMLI

— *İsyân Ahlâkı* — Nurettin Topçu, 1966, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Topçu, adaletin yalnız kurumsal değil, vicdanî bir "isyân"la mümkün olacağını savunur. Ahlâk, itaate indirgenemez; "ferdî mesuliyet" toplumsal düzenin üstünde bir ölçüdür. Metindeki "kazı = vicdan pratiği" fikriyle doğrudan buluşur; bürokratik nötrlüğe karşı şahsiyetin titreyen terazisini kurar.

— *Bu Ülke* — Cemil Meriç, 1974, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, kavramların ithal edilme biçimini ve yerli aklın kırılmalarını gösterir. "Adalet anıtı = unutmama mimarisi" eleştirisi, Meriç'in dille kurduğu polemikte ete kemiğe bürünür: kelimeler, iktidarın en eski maskeleridir. Adaletin arkeolojisi için dil kazısının zorunluluğunu teyit eder.

— *Diriliş Neslinin Amentüsü* — Sezai Karakoç, 1966, Diriliş Yayınları, İstanbul.

Karakoç, adaleti "diriliş" etiğiyle temellendirir: vicdanı uyandırmadan reform, mezar taşı cilasından ibarettir. Toplumsal hafızanın şiirle canlandırılması, "etik fosilleşme"ye karşı panzehir olarak konumlanır; metindeki poetik hukuk damarını yerli bir vicdan politikasıyla birleştirir.

— *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* — Hilmi Ziya Ülken, 1966, Ülken Yayınları, İstanbul.

Ülken, kavramların Türkiye'deki seyir defterini çıkarır. "Adalet", "hukuk", "hürriyet" gibi terimlerin yerli semantiği, metindeki stratigrafi mecazını somutlaştırır: her kavram bir tortul katmandır. Unutmama/hatırlama rejimlerinin düşünce tarihine nasıl kazındığını gösterir.

— *Sosyoloji ve Türkiye Gerçeği* — Baykan Sezer, 2002, Kitabevi, İstanbul.

Sezer, evrensel diye sunulan kalıpların Türkiye'deki asimetrik karşılıklarını açığa çıkarır. "Yasanın kötü

mimesisi" eleştirisi, onun merkez-çevre hassasiyetinde kurumsal dile tercüme olur. Adaletin ölçüsünün yerli tarihsel tecrübe üzerinden yeniden kurulması gerektiğini savunur.

— *Beş Şehir* — Ahmet Hamdi Tanpınar, 1946, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Şehirlerin hafızası üzerinden zamanın vicdana kazınışını anlatır. "Anıt = unutma mimarisi" teziyle gerilimli biçimde konuşur: taşın şiiri, resmî töreni aşabildiğinde adaletin sesi duyulur. Poetik topografya, metindeki "dil içi kazı" fikrine mekânsal derinlik katar.

— *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* — Mehmet Genç, 2000, Ötüken Neşriyat, İstanbul. Genç, devlet-ekonomi ilişkisini adalet anlayışıyla birlikte okur: narh, vergi, vakıf düzenleri birer "adalet tekniği"dir. Güncel "algoritmik adalet"in köklerini tarihsel rasyonaliteye bağlar; reformların çoğu kez mezar taşı cilası gibi çalıştığını verilerle gösterir.

— *Zihniyet ve Din: İktisadi Çözülmenin Ahlakî ve Dinî Sebepleri* — Sabri F. Ülgener, 1981, Der Yayınları, İstanbul.

Ülgener, ekonomik davranışın ahlâkî kodlarını çözümler. "Vicdanın kuruması" ile "prosedürün kemikleşmesi" arasındaki ilişkiyi Türkiye tecrübesi üzerinden açıklar; etik fosilleşmeye karşı zihniyet dönüşümünü şart koşar. Adaletin yalnızca hukuktan değil, üretim ahlâkından beslendiğini vurgular.

— *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* — Erol Güngör, 1981, Ötüken, İstanbul.

Güngör, değerlerin toplumsal dolaşımını psikolojik zeminle birleştirir. Dijital çağın "hız yargısı"nın neden yüzeysel kaldığını ve kalabalıkların linç eğilimini nasıl beslediğini öngören bir çerçeve sunar; adaletin kalıcı olabilmesi için karakter inşasını merkeze alır.

— *Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi* — İlhan Tekeli, 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tekeli, planlama, mekân ve yurttaşlık hakları ilişkisinde adaletin gündelik örgütlenişini anlatır. "Mahkeme sarayları yükseldikçe adalet yeraltına çekilir" cümlesinin şehir ölçeğindeki karşılığını verir; anıt, tören ve imaj-politikasının somut mekânsal etkilerini açar.